

פרשת במדבר: האם מותר להשתתף במפקד אוכלוסין

פתיחה

בפרשת השבוע הפותחת את חומש הפקודים, כותבת התורה על המניין הנערך לבני ישראל, הנעשה באמצעות מחצית השקל. כמה כסף אדם בעל שני ראשים צריך לתת? הגמרא במסכת מנחות (לז ע"א) כותבת, שבכור הנולד עם שני ראשים יש לפדותו פעמיים, ולתת חמישה סלעים לכל ראש. הוא הדין במחצית השקל, כיוון שנותנים מחצית השקל לכל גולגולת, ולו יש שתי גולגולות. בעקבות דברי הגמרא שאלו **התוספות** (ד"ה או קום), כיצד מתחלקת ירושה כאשר לאחד מהאחים יש שני ראשים, האם בעל שני הראשים מקבל פי שניים בירושה, או שיש דין מיוחד במחצית השקל בו נאמר 'גולגולת'. למעשה הביאו מדרש שמביא, ששאלה כזאת נשאל שלמה המלך.

התוספות לא כתבו כיצד שלמה ענה לשאלה, אבל הפתרון מופיע ב**שיטה מקובצת** (אות יח) שכתב, שכדי לענות על השאלה שפך שלמה מים חמים על אחד מהראשים. בעקבות שפיכת המים צעקו שני הראשים, ומכך הסיק שלמה שמדובר למעשה ביחידה אחת, ומשום כך שני הראשים מקבלים חלק אחד בירושה. ובלשונם:

"יש במדרש, אשמדאי הוציא מתחת הקרקע אדם עם שני ראשים, ונשא אשה והוליד בנים (שחלקם עם שני ראשים) וכשבאו לחלוק בנכסי אביהם מי שיש לו שני ראשים שאל שני חלקים, ובאו לדין לפני שלמה. שלמה הרתיח מים ושפך על ראש אחד, ומחמת הצער צעקו שני הראשים, אמר שלמה שמע מינה דתולדה אחת לשני הראשים, ונידונים כאיש אחד."

בעקבות המניין של בני ישראל, נעסוק השבוע בשאלה האם מותר למנות את עם ישראל. דיון זה מופיע כבר בגמרא ובראשונים, והתעורר שוב באחרונים בעקבות מפקד האוכלוסין הנערך במדינת ישראל. כפי שנראה, כדי לענות על שאלה זו, הפוסקים חילקו בין ספירה לצורך לספירה שאינה לצורך, ספירה באמצעות מחשב וכדומה.

המקור לאיסור

הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (ד, ד) פסק, שיש איסור לספור את בני ישראל, ובגמרא יש שני מקורות לדין זה:

א. בגמרא במסכת יומא (כב ע"ב) מובא, שכאשר ספרו את הכהנים במקדש (כדי לדעת מי יזכה בהקטרת הקטורת וכדומה) היו מונים את אצבעותם ולא אותם ממש, מכיוון שאסור למנות אותם. הראייה לאיסור זה מהמקרא הוא שאול המלך, שכאשר ספר את העם לקראת היציאה לקרב, מנה אותם באמצעות כבשים ולא ספר בני אדם בצורה ישירה.

ב. גם הגמרא בברכות (סב ע"ב) עוסקת בנושא ומספרת, שהקב"ה העניש את דוד על כך שהוא אמר לשאול שה' הסית אותו, וגרם לו להיכשל 'בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים' – במניין בני ישראל. דוד ספר את עם ישראל, ובעקבות כך פגע דָּבָר בעם, שגרם למותם של שבעים אלף איש כפי שמסופר בספר שמואל (כד, א - טו):

"א. ויוסף אף ה' לחרות בישראל, ויסת את דוד לאמור לך מנה את ישראל. ב. ויאמר המלך אל יואב, שוט בכל שבטי ישראל ופקדו את העם. ט. ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך. י. ויך לב דוד אותו אחרי ספר את העם, ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאוד אשר עשיתי. טו. ויתן ה' דבר בישראל, וימות מן העם מן ועד באר שבע שבעים אלף איש."

מדוע אסור למנות את ישראל? **הרב ישראלי** (עמוד הימיני, יג) הדין באריכות בסוגיה זו טען, שלכל יהודי יש משמעות עצמית רוחנית מעבר למספר. הכוח של עם ישראל לא נובע מכמותו המספרית, אלא מכוחו הרוחני "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי" - הסופר את ישראל מוריד אותם ממעלתם (ועיין בתורת העולה א, פג).

מהו חטאו של דוד

מפשט דברי הגמרא משמע שהקב"ה השכיח מדוד המלך דבר פשוט: 'הנני מכשילך בדוד שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים', אך **הרמב"ן** (במדבר א, ב) סירב לפרש כך משתי סיבות: **ראשית**, לא ייתכן שהקב"ה התערב בבחירתו החופשית של דוד. **שנית**, לא מסתבר שדוד שכח איסור פשוט של מניית עם ישראל. לכן העלה מספר אפשרויות להסביר מה גרם לדוד לחטוא:

א. אפשרות ראשונה: במקרה בו יש צורך למנות את עם ישראל, מותר למנות אותם באמצעות שקלים כמו במדבר, או טלאים כמו אצל שאול. דוד טעה בכך שסבר שברגע שמונים באמצעות חפץ אין בכך איסור, אך אין זה כך, וגם אם מונים באמצעות חפץ עדיין צריך שיהיה מטרת משמעותית במניין - ולדוד לא היתה מטרה (מספיק משמעותית).

יתכן שדוד טעה בדבר זה, מכיוון שלא כתוב בפירוש בכתובים שצריך למנות למטרה מסויימת, ורק המניין באמצעות חפץ מוזכר בפירוש. כפירוש זה נקטו להלכה פוסקים רבים, **התוספות רי"ד** (יומא כב ע"ב), **המגן אברהם** (קנו, ב), **השרידי אש** (א, קמ) ו**הרב עוזיאל** (ד, ב), לדעתם ספירה ללא צורך אסורה בכל עניין, וספירה לצורך מותרת באמצעות חפץ. ובלשון הרמב"ן:

"אבל כפי דעתי היה הקצף עליו בעבור שמנאם שלא לצורך, כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם דבר בעת ההיא, רק לשמח לבו שמלך על עם רב, והוא מאמר יואב: ויוסף ה' א-להיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים, ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה?"

ב. אפשרות שניה: **הרמב"ן** העלה פירוש נוסף (נשא, ל), וכתב שייתכן שמותר למנות אפילו שלא לצורך, ובלבד שהספירה תהיה באמצעות חפץ. הטעות של דוד המלך הייתה, שלא מנה באמצעות חפץ. ייתכן שדוד טעה בכך, כיוון שסבר שבמדבר מנו את עם ישראל באמצעות שקלים רק כדי לגבות כבדרך אגב את התרומה לאדנים במשכן, אך אין זו חובה בכל עניין.

התפקדות למניין אוכלוסין

לפי מה שראינו עד עכשיו, יש לראות את מחלוקת האחרונים האם מותר להשתתף במפקד אוכלוסין, אך יש לראות לפני את מטרת המפקד. מטרת המפקד על פי האתר הממשלתי היא, לתכנן בתי ספר וגנים בהתאם לכמות התושבים, כבישים, תשתיות

ביוב, סיוע לנזקקים ועוד. המדינה מייחסת חשיבות גדולה למפקד, עד שהיא גוברת על מגבלות הסודיות הקיימות בדרך כלל בחוקים. לדוגמה, במסגרת מפקד האוכלוסין מותר לפוקדים להיכנס למקום עבודה ולמקום מגורים, דבר שבדרך כלל אסור. כמו כן, מותר להם גם לדרוש ממוסדות המדינה למסור ידיעות שבדרך כלל יש איסור למסור אותן.

מחלוקת האחרונים

למעשה כאמור, נחלקו האחרונים:

א. רוב הפוסקים סוברים שמותר להשתתף במפקד, ובטעם הדבר הביאו מספר נימוקים: ראשית כפי שראינו לעיל, דעת השרידי **אש והרב עוזיאל** שכאשר יש צורך במניין ומונים באמצעות חפץ, מותר למנות את עם ישראל. משום כך, כיוון שיש צורך במפקד האוכלוסין והספירה על ידי המחשב נחשבת ספירה באמצעות חפץ - אין בכך איסור, וכך פסק **הציץ אליעזר** (מפקד אוכלוסין, ז').

שנית, **הרב עובדיה** צירך את דברי **הכלי יקר** (במדבר שם) דייק מלשון רש"י, שהאיסור למנות את ישראל קיים רק כאשר לפני המפקד כלל לא ידוע כמה מונה הקהל, וכמו מפקד בני ישראל שנעשה לאחר שבפעם האחרונה מנה שבעים נפש. לעומת זאת, כאשר כבר יודעים פחות או יותר את גודל האוכלוסייה (וכמו המפקדים שעושים במדינה), והמפקד תפקידו רק לדייק יותר - מותר.

שלישית, **הרב וואזנר** (שבט הלוי ט, לה) כתב, שכאשר עושים מפקד אוכלוסין, מונים יהודים וגויים ביחד, והאיסור למנות את עם ישראל נוהג רק כאשר מונים יהודים בלבד. גם אם בסופו של דבר המחשב עושה חלוקה בין יהודים לגויים באופן אוטומטי, יש לא מעט גויים הרשומים כיהודים, כך שלמעשה לא סופרים רק את עם ישראל. ובלשונם:

"אבל במפקד זה ברור ואמת שאין מונין בני הדת, אלא מספר הכללי של התושבים במדינה בין גויים, בין ישראלים, וידוע לכל שמאז מפקד האחרון נתרבו מאוד בעוונות הרבים התושבים האינם יהודים בארצנו, וכבר גילו גאוני דור שלפנינו שאין זה בכלל אסור למנות את ישראל."

ב. **הרב שטרנבוך** (תשובות והנהגות ג, שפז) חלק וטען בעקבות הגמרא בהוריות (ו ע"א), שרק עם ישראל שבארץ ישראל נחשב ציבור, לכן דחה את הטענה שכאשר לא מונים את כל עם ישראל יש מקום להקל. כמו כן, הוא לא קיבל את דעת הרב וואזנר, שכאשר מונים גם גויים עם היהודים אין בכך איסור, ואדרבה טען שיש בכך חומר גדולה יותר, שמשווים גויים ליהודים.

מדוע מפקד האוכלוסין לא נחשב ספירה על ידי דבר אחר, שמותרת לצורך מצווה וכמו שסברו הרב עוזיאל והציץ אליעזר? יש שהביאו את דברי **החתם סופר** (יו"ד קו), שספירה באמצעות כתיבה של האנשים (במחשב או במחברת) לא נחשבת ספירה על ידי חפץ, לכן גם אם יש צורך בספירה, אסור למנות כך¹.

אפשרות אחרת להסביר מדוע אין לסמוך על הרמב"ן, מופיעה בדברי **הרב קנייבסקי** שכתב (באגרת שפורסמה), שמניין האוכלוסייה לא נחשב צורך, ולכן גם אם נאמר שספירה בכתב נחשבת ספירה באמצעות דבר אחר, מכיוון שאין בה צורך היא אסורה (ונראה שסברו שאין בה צורך אמיתי, כיוון שהמדינה יודעת פחות או יותר כמה תושבים יש בכל אזור).

ספירה פרטית

עד כה ראינו את דיוני הראשונים והאחרונים בשאלה, כיצד יש למנות את כל עם ישראל. כמו כן ראינו, שכאשר מנו את הכהנים למקדש היו צריכים לספור את האצבעות שלהם ולא את האנשים עצמם, כך שמכוח שהאיסור לספור לא נוהג רק כאשר מונים את כל עם ישראל, אלא גם חלק ממנו. המפרשים העלו מספר אפשרויות חלופיות, כיצד ניתן יהיה למנות אנשים:

א. אפשרות אחת היא, למנות על ידי פסוק. הדרך הנפוצה ביותר מופיעה **בקיצור שולחן ערוך** (טו, ג), שמביא את הפסוק 'הושיעה את עמך וכו', בו יש עשר תיבות. אפשרות נוספת מופיעה בשם **רש"י** (ספר האורה א, ו) **ורבי יהודה אלברצלוני** (ספר העיתים ס' קעד), שכתבו למנות באמצעות הפסוק 'ואני ברוב חסדך וכו'. ההיגיון למנות בפסוק זה דווקא הוא, שבדרך כלל צריך למנות עשרה לצורך מניין, ואת הפסוק הזה אומרים בכניסה לבית הכנסת. ובלשונם:

"כד מכנסין לבי כנישתא ובעי למידע אי הוה עשרה (= כאשר נכנסים לבית הכנסת ורוצים לבדוק אם יש עשרה), קיימא לן דאסור למנות אפילו לדבר מצווה, והיכא עבדו (= ואיך יעשו?), פתח חד 'ואני', השני 'ברוב', השלישי 'חסדך', רביעי 'אבוא', חמישי 'ביתך', וכד משלמי האי פסיקא על האי סידרא (= וכאשר יסיימו את הפסוק), ידעו דאיכא (= שיש) עשרה."

הרב אשר וייס (במדבר א) טען, שספירה על ידי פסוק מועילה בניגוד לספירה במספרים שאסורה, מכיוון שלמעשה לא מונים את אנשים, אלא רק אומרים פסוק, וכאשר מסיימים את הפסוק מתברר ממילא שנכחים עשרה אנשים במקום (והראיה, שאם יעצרו את המונה באמצע, סיכוי טוב שלא ידע איזה מספר מסמלת המילה בפסוק אליה הגיע²).

ב. אפשרות נוספת למנות, היא למנות במחשבה. **כף החיים** (נה, יא) הביא בשם **רבי חיים פלאג'י** (כף החיים ס' יג) **והחסד לאלפים** (או"ח נה), שאין איסור למנות את בני ישראל במחשבה, וכך פסק להלכה גם **הציץ אליעזר** (קונטרס מפקד תושבים, פרק ז). הסיבה לכך, שמחשבה היא לא ממשית, ולכן אין זה נחשב כלל ספירה שנאסרה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו³...

¹ הרבה חלקו על דבריו, מכיוון שיש ראשונים שכתבו במפורש שלא כדבריו, לכן הסתמכות על דבריו כדי לאסור השתתפות במפקד - דחוקה.

² אפשרות שונה להסביר יש בדברי **הביאור הלכה** (או"ח תפט) שכתב בשם חלק מהאחרונים, שאי אפשר לספור ספירת העומר באמצעות אות (היום ב' ימים לעומר), מכיוון שספירה כזאת לא נחשבת כלל ספירה. קל וחומר שהוא הדין כאן, שספירה באמצעות פסוק לא נחשבת ספירה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com